

Hörcsik Richárd

A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM KÖVETKEZMÉNYEI A KÁRPÁT- MEDENCEI REFORMÁTUSOK ÉLETÉBEN

1920. június 4-én a versailles-i Nagy-Trianon palotában írták alá a Magyarországgal kötött békeszerződést.¹ Magyarország területe – Horvátországot nem számítva – 283 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakossága 18,2 millióról 7,6 millióra, vagyis 34%-ára csökkent. Az ezeréves Magyarország területi integritásának elvesztése mellett lakosságának harmadolása olyan *lelki sokkot* okozott, amit máig sem tudott kiheverni a Kárpát-medence magyarsága.

A trianoni békediktátum azonban nemcsak a magyar nemzetet, hanem benne a magyar református egyházat is szétdarabolta. Például az öt református egyházkerületből négy részben, az erdélyi pedig teljes egészében idegen uralom alá került. A Kárpát-medencében élő reformátusok 2086 gyülekezetének közel a fele, 1010 lett a trianoni döntés kárvallottja.² Ezzel a tragikus ténnyel szembesülve nemcsak részesei lettek, hanem többszörösen is elszendvedőivé váltak az egész Kárpát-medencei magyarságot ért szomorú tragédiának.

A világháború elvesztése 1918 őszére önmagában már nem jelentett meglepetést a Kárpát-medencében élő reformátusság számára, de – mint minden magyart – az ezt követő események, az ország összeomlása, a forradalmak, a vörösteror tovább nehezítette mindennapjaikat. Mégis az ország feldarabolása, vagyis a területi integritásának elvesztése jelentett igazi sokkot számukra.

¹ ROMSICS Ignác: *A Trianoni békeszerződés*, Budapest, Osiris, 2007³.; Dr. DOBÓ Attila: *A Trianoni Békediktátum, Oknyomozás*, Szeged, Magyar Kultúra Emlékívek Kiadó, 2019.

² NAGY István: *A református egyház helyzete és teendői Csonka-Magyarországon az 1920-iki trianoni békekötés után*, Mezőtúr, Borbély Gy. Könyvnyomdája, 1922, Melléklet.

Nincs mit csodálkozni azon, hogy mindez a református egyház szervezetének összeomlásához vezetett.³

De sokszerűen hatott rájuk az a tény is, hogy az önkényesen meghúzott határon kívülre rekedt reformátusok egy merőben új élethelyzetbe kerültek. A számukra addig ismeretlen *kisebbségi lét nehézségeivel* kellett többszörösen megküzdeniük. Egyrészt mint magyar anyanyelvű egyház stigmaként hordozták az idegen hatalom által gyűlölt „*etnikai (magyar) identitást*”. Mivel a magyarok jelentős része a református egyházhoz tartozott, mindenütt beleütköztek „egy általános, részben mesterségesen fűtött, részben tömegindulatokból fakadó nacionalista-soviniszta magyarellenességbe...”⁴ Különösen Csehszlovákiában és Romániában az államigazgatás minden eszközzel próbálta ellehetetleníteni a református gyülekezetek mindennapjait, ezzel is elősegítve a magyarok tudatos asszimilációját.

Másrészt a *református identitásuk* miatt is hátrányt szenvedtek. Például a Román Királyság területén, ahol a hatalom külföld felé a vallásszabadság maradéktalan biztosítását ígerte, addig a gyakorlat éppen az ellenkezőjét mutatta, amit az 1928-as kultusztörvény⁵ írásba is foglalt, hogy csak az ortodox és görögkatolikus egyházat nevezi egyháznak, a többi felekezetet csupán „kultusznak” tekinti. A magyar egyházak, főleg a reformátusok életét ez a törvény rendkívül megnehezítette, mert a törvény előírásai rendőri ellenőrzést írtak elő a nem román egyházak minden megnyilvánulásával és rendezvényével kapcsolatban.⁶

Az új utódállamokban a hatalom szinte mindenütt szembezállt a református egyházakkal. Ez a feszültség nemcsak egyházszerkezeti kérdésekben mutatkozott meg, hanem magával a református egyház által képviselt szellemiséggel is ellenséges magatartást tanúsítottak. „Féltékenyen nézték [ugyanis] a régi területi egységekre emlékeztető magyar református egyházakat, azoknak működését izolálni és leszorítani igyekeztek s népességét a csendes, helyenként az elhurcolásokkal vagy áttelepítésekkel is kapcsolatos erőszakos asszimilációnak vetették alá.”⁷ Ennek hátterében az a prekonceptió húzódott meg, mely szerint a református egyházak a magyar nacionalizmus és revizionizmus melegágyai lennének.⁸ Ugyanebben az időben a katolikus egyházat – feltehetően a nagyszámú nem magyar nemzetiségű római és görögkatolikus hívó miatt – kevésbé érte a nacionalizmus és a revizionizmus vádja.

³ Az 1917-ben hat évre megnyílt Zsinat például 1919. október 2-án alig egyórás ülést tudott tartani, hogy az egyházi törvények I. tc. 98. §-a alapján legalább „*ne veszítsük el a zsinat folytatásának a lehetőségét.*” – in *A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Naplója*, Budapest, 1926, 6. (Továbbiakban: Zsinat: *Napló*.)

⁴ CSIHA Kálmán: A kisebbségi sorsban élő magyar reformátusok jelen és jövője, in BÜTÖSI János – BARCZA József (szerk.): „*Kezünknek munkáját tedd állandóvá!*”, *A Magyar Reformátusok II. Világtalálkozójának emlékkönyve*, Debrecen, Magyar Reformátusok Világszövetsége, 1992, 168.

⁵ VÍSKY István: A magyar református egyház újjászerveződése az elcsatolt területeken, *Mediárium, Társadalom–Egyház–Kommunikáció*, 2. évfolyam, 2008/3–4, 58.

⁶ BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben, magyarok és románok 1867–1940*, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002, 329.

⁷ CSIHA: i. m., 168.

⁸ VÍSKY: i. m., 72.

E történelmi mélyponton a magyar református egyház vezetői a nemzetet és az egyházat szinte megbénító „*trianoni sokk*” ellenére sem veszítették el a kilábalás iránti hitüket. Jól jellemzik ezt a helyzetet Baltazár Dezső püspöknek az ORLE 1920. június 23-án tartott választmányi ülésen elhangzott szavai: „Szenvedtünk sokat, de sem el nem csüggedtünk, sem kétségbe nem esünk. [...] Istenbe vetjük reményünket... Hazánk feltámadásának a sorsát is reá vetjük erős bizással. Az ő [sic!] nevéhez fogódzva nagy biztonsággal küzdünk, hogy magyar református egyházunk egységes teste meg ne szaggattassék; de megmaradván, legyen zsengéje a feltámadásra eljegyzett nagy Magyarországnak.”⁹

A református egyház „vesztéségei”

A Kárpát-medencében élő református egyházat hasonló veszteség és megrázkódtatás érte, mint a történelmi Magyar Királyságot. Az 1910-i népszámlálás adatai szerint a református egyház 5 egyházkerületében összesen 2 621 329 reformátust tartottak nyilván. A trianoni döntés következtében *a magyarországi református egyház több mint 900 ezer főt veszített el*. A Dunamelléktől 32 anyaegyházközséget szakítottak el mintegy 35 ezer lélekkel, a Dunántúltól 75 anyaegyházközséget, 3 missziói és 21 leányegyházközséget 73 ezer lélekkel, a Tiszáninneni kerülettől 140 gyülekezetet 68 ezer lélekkel, a Tiszántúltól pedig 256 anya-, 9 társ-, 14 leány-, és 32 fiókegyházközséget 290 ezer lélekkel.

Egyedül az erdélyi egyházkerületet nem darabolták fel, hiszen az egész a román fennhatóság alá került több mint hatszáz anyaegyházközségével, számtalan leány- és fiókegyházközségével, csaknem ezer szórványával, s mintegy 400 ezer fős népességével.¹⁰

A háború előtt Magyarországon 2,6 millió református a teljes népesség 14,3%-át tette ki, míg az 1920. évi népszámlálás Csonka-Magyarországon 1,6 millió reformátust regisztrált, ami a népesség 21%-ára rúgott. Furcsa mód ez a lélekszámbeli csökkenés a reformátusság százalékos arányának jelentős emelkedését eredményezte, de a kortárs magyar reformátusokat mégis az nyugtalanította, hogy a római és görögkatolikus népesség aránya is emelkedett, mégpedig 66,1%-ra az 1910. évi 60,3%-hoz képest. Joggal tartottak attól, hogy a katolikusok az állami életben a reformátusok és általában a protestánsok rovására sokkal nagyobb befolyásra tesznek szert, mint korábban.¹¹

Nézzük a további számokat! A lelkészek száma közel ötven százalékkal, 2063-ról 1035-re csökkent. A reformátusok 5 óvodája közül kettő, az 1753 elemi iskolájából 1117 maradt meg, ez utóbbi esetben az intézmények száma az eredeti adat 63,72%-

⁹ Idézi CSOHÁNY János: Trianon és a magyar református egyház, *Egyháztörténeti Szemle*, 13. évfolyam, 2012/2, 75.

¹⁰ VISKY: i. m., 56.

¹¹ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Csonka-Magyarország területére számított 1910. évi népesség református része 21,4% volt, míg a római- és görögkatolikusoké együttesen 65%, lásd KARNER Károly: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*, Debrecen, Debrecen Szabad Királyi Város – Tiszántúli Református Egyházkerület, 1931, 5–6.

ra zsugorodott. Megmaradt az egyetlen polgári fiúiskola, de a 9 lány polgáriból 8, három tanítóképzőből kettő, a 7 tanítónőképzőből három, a 27 gimnáziumból 18, a 6 leánygimnáziumból három maradt!

Tovább működött a reformátusok három jogakadémiája (mivel a máramaroszigeti Hódmezővásárhelyre költözött), a 4 teológiai akadémiából három, valamint a Debreceni Tudományegyetem hittudományi kara (amely intézmény állami volt ugyan, de református lelkészeket képzett).¹²

A trianoni döntés évszázados egyházi, felekezeti és vallási struktúrákat alakított át. Ennek következtében az ortodox és az unitárius felekezet szinte teljesen eltűnt Csonka-Magyarországról, a görögkatolikusok létszáma töredékére, az evangélikusság lélekszáma pedig a harmadára csökkent. Az igazsághoz tartozik, hogy a történelmi felekezetek között a reformátusok veszítettek a legkevesebb egyháztagot,¹³ de ez akkor senkit nem vigasztalt a református egyházban. A fájdalom érzése mindent elhomályosított: az Országos Református Lelkészegyesület lapjának vezércikke június 12-én, válaszul a trianoni tragédiára azt írta, hogy a nemzetközi becstelenség jelzője lesz a Trianon kifejezés, a franciák fiai, unokái szégyellni fogják, hogy szabad országukban ilyen történt. A bibliai Heródiás esetéhez hasonlította a szerző a trianoni békét – írja Csohány János –, amikor az Keresztelő János fejét kérte és kapta meg Heródes királytól: „a körülöttünk lappangó apró-cseprő nemzetek, kiket a történelem csak az árulások és királygyilkolások krónikájából ismer: ezek az állammá terjeszkedett ledér asszonyok csapodárságuk jutalmául megígértették az entente-hatalmakkal Magyarország fejét. Az entente-heródeseket megfogta az ígéret és idejében megjött bánatuk dacára is odaadtak bennünket a hóhérbárd alá.”¹⁴

A Zsinat első intézkedései: kísérlet az egység visszaállítására

A világháború elvesztése és az utána következő politikai és gazdasági válság a református egyházat is új helyzet elé állította. Számukra is a legfontosabb kérdés a talpra állás, a kibontakozás lehetőségeinek keresése volt. Az egyház legfelsőbb vezetése, a Zsinat és az Egyetemes Konvent elsőben is a felmerült jogi és gazdasági kérdések-

¹² LADÁNYI Sándor: A Református Egyház (1919–1944), in SOMOGYI Sándor, et. al. (szerk.): *Magyarország a XX. században*, II. Kötet, *Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*, Szekszárd, Babits Kiadó, *Hungarológiai Alapkönyvtár*, 1997, 363., URL: <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/252.html> Utolsó letöltés: 2020. 06. 02.

¹³ Az ortodox felekezet híveinek 97,9%-a, az unitárius felekezetet híveinek 93%-a határokon kívül maradt (2 millió 338 ezer főről 80 ezer főre, illetve 73 ezer főről 8 ezer főre csökkent a létszámuk). A görögkatolikus felekezet híveinek 91%-a került az utódállamokhoz, itt azonban az eredeti létszámra tekintettel a csökkenés eredményeként az felekezet látható maradt, 2 millió 9 ezer főről 168 ezer főre csökkent a létszám, lásd KORÁNYI András: *Az evangélikus egyház és a nemzeti, nemzetiségi kérdések a bécsi döntések után*, in SZABÓ Lajos (szerk.): *Teológiai és nemzetek*, Budapest, Luther Kiadó, 2016.; Megjegyzendő, hogy az unitárius felekezet tagjai magyar nemzetiségűek voltak, és a görögkatolikus egyháznak is nagy számban voltak magyar hívei, az ortodox felekezetekben azonban magyar nemzetiségű hívő ritkán fordult elő.

¹⁴ Idézi CSOHÁNY: i. m., 75.

kel volt kénytelen foglalkozni, de minden eléggé döcögösen ment.¹⁵ Jól látták ezt a Zsinat alkotó tagjai is, akik többször adtak hangot elégedetlenségüknek, mint tette ezt az 1920. szeptember 28-ai napirend megállapításánál a felvidéki Czinke István: „Lehetetlennek tartom... hogy mi, akik megszállott területekről jöttünk ide, ismét úgy menjünk haza, hogy azoknak azt ottani gyülekezeteknek sorsáról semmiféle tanácskozás és intézkedés ne történjék...”¹⁶

Az 1920-tól összeült zsinati üléseken megpróbálták sorra venni az egyház leg-
égetőbb dolgait, mint az elcsatolt egyházak jogi helyzetének tisztázása, az egyház-
fenntartói alap megreformálása, a református tanügy megújítása, az egyházi díjlevél
aktualizálása vagy a nyugdíjellátás reformja. Mindez azonban kevésnek bizonyult
ahhoz, hogy a református egyház megújulása végre minden téren elindulhasson.
Nem csoda, ha Darányi Ignác főgondnok így összegezte eddigi munkájukat: „nagy
idők nagy elhatározásokat is igényelnek... meg kell látnunk az időknek a jelét, és
hogy számolni kell a változott viszonyokkal, szóval struccmadár politikát az egy-
házzal szemben sem lehet üzni.”¹⁷

Nagy nehézséget jelentett az elcsatolt részek egyhaskunházigazgatási szerveivel való
kapcsolattartás a Budapesten székelő, a református egyház legmagasabb törvényal-
kotó testületének, a *Zsinatnak* és a legmagasabb egyházkormányzó testületének, az
Egyetemes Konventnek.¹⁸ Már csak azért is, mert az elcsatolt részekről a korábban
megválasztott alkotótagek a háborús állapotok miatt nem tudtak megjelenni a fővá-
rosban. „Ez az állapot a mi egyházunkra nézve is, különösen adminisztrációs te-
kintetben, nagyon sok nehézséggel jár”¹⁹ – kezdte a megnyitó beszédét az 1920. szept-
ember 28-ára összehívott Zsinaton az elnöklő Gróf Degenfeld József főgondnok.

A június 4-ei „trianoni döntés” után, tehát közel négy hónappal később ült össze
a Zsinat. Az anyagi nehézségek leküzdése mellett a legfontosabb feladatuknak a *refor-
mátus egyház egységének a megőrzését* tartották. A helyzet súlyosságát jelzi, miszerint
egyenesen a Népszövetséghez fordultak egy rövid memorandumban, hogy biztosítsák
a magyar református egyház „organikus egységét”.²⁰ Baltazár Dezső már korábban is
levélben fordult Clark antantmegbízotthoz,²¹ a Zsinat elnöksége rajta keresztül sze-
rette volna megnyerni az USA és Nagy-Britannia mint protestáns győztes hatalmak

¹⁵ Degenfeld főgondnok ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Amint a zsinat az eddigi négy ülészak alatt kevés érdemleges munkát végzett, annak is egy része olyan, amely a teljesen megváltozott viszonyok miatt nem léphetett életbe. De éppen ezen teljesen megváltozott viszonyok miatt nagyon kívánatos volna igen sok nagy fontosságú ügynek a megoldása” – *Zsinat: Napló*, 52.

¹⁶ Uo., 15.

¹⁷ Uo., 132.

¹⁸ BARÁTH Béla Levente: *„Földbegyökerezés és égbe fogózás...”*; *A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében (1911-1920)*, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2014, 193–194.

¹⁹ *A Magyarországi Református Egyház Budapest Székesfővárosában 1917. évi október hó 22. napján megnyílt Országos Zsinatának Jegyzőkönyve*, Budapest, 1926, 11. (Továbbiakban: *Zsinat: Jegyzőkönyv*)

²⁰ Uo., 55. (133.)

²¹ 1919. november 11-én, lásd BARÁTH: i. m., 195.; A levelet teljes terjedelmében közli a 6. mellékletben: Uo., 234–236.

támogatását a *református egyház egységének* megmentése érdekében. Ugyanis a környező államok katonai csapatainak bevonulása óta a megszállt területek egyházközsegeivel lehetetlenné vált a kapcsolattartás. Erre nagy szükség lett volna, mivel egyre több helyről értesültek a lelkészek zaklatásáról, iskolák bezárásáról vagy elvételéről. „Mindaz, ami egyházainkkal és iskoláinkkal a megszállott területeken ma történik, valóságos megtagadása azoknak a magasztos elveknek, melyeket a nemzeti és felekezeti kisebbségek védelme címén a győztes hatalmak zászlaira írtak” – tárta fel a szomorú valóságot Baltazár püspök.²²

Mindezek alapján kérdésesnek tartották, hogy a békeszerződésekbe felvett általános jellegű kikötések elégségesek lesznek-e az idegen fennhatóság alá jutó reformátusság kisebbségi jogainak védelmére. Joggal tartottak attól, hogy az elcsatolt területek amúgy is kisebb létszámú és szegényebb egyháزرészei „az eddigi állami és felsőbb egyházi támogatás nélkül összeomlanának a rájuk nehezedő anyagi terhek miatt, s lerokkadnának a tervszerűen folytatott, már javában folyó zaklatások következtében”.²³ Sőt, azt is szertették volna, hogy a békeszerződésben külön nemzetközi garanciákkal biztosítsák a magyar református egyház korábbi szervezeti egységének fennmaradását, további szabad működését és fejlődését. Mindenesetre az „elszakított testvéreinkkel való összeköttetés” fenntartása érdekében egy 30 tagú külügyi bizottságot hoztak létre,²⁴ hogy ezzel is elősegítsék az ott élő reformátusok problémáinak minél gyorsabb orvoslását.

Az új Zsinat tehát azzal a szándékkal ült össze, hogy a megváltozott politikai és katonai helyzet ellenére megkísérli „régii” *alkotmányos egységét* megőrizni, amit az 1881-es Alkotmányozó Debreceni Zsinat biztosított számukra. Baltazár Dezső alapvetőnek tartotta ennek az egységnek a fenntartását, mert – ahogy nyilatkozta: „nagy biztonssággal küzdünk, hogy magyar református egyházunk egységes teste meg ne szaggattassék; de megmaradván, legyen zsengeje a feltámadásra eljegyzett nagy Magyarországnak”.²⁵

De ennek az új határokon átnyúló *református jogegység* megőrzésének nyilvánvalóan fontos politikai üzenete is volt, hogy tudniillik a református egyház „alkotmányának a sértetlensége, a magyar állam és magyar alkotmány sértetlenségének” egyfajta előremutató példája lehet a politika számára!²⁶ Baltazár püspök egy másik megnyilatkozásából egyértelműen kiolvasható: „a magyar kálvinista egyház alkotmányos életét és szervezetét megőrizni sértetlenül a legevidensebb nemzeti érdek, mert a régi Magyarországból ma már nincs épségben semmi más, csak egyesegyedül az egységes és még a régi Magyarországra is teljesen kiterjedő kálvinista egyházalkotmány”.²⁷

²² Uo., 195.

²³ Uo.

²⁴ Zsinat: *Jegyzőkönyv*, 55. (133.), valamint lásd KORMOS László: A református egyház a magyar politikai életben, in BARTHA Tibor – MAKKAI László (szerk.): *Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867–1978*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, *Studia et acta esslesiastica* V, 1983, 277.

²⁵ Idézi CSOHÁNY: i. m.

²⁶ LEEL-ÖSSY Lóránt: *Baltazár Dezső püspök élete és munkássága*, Esztergom, Magánkiadás, 2000, 331.

²⁷ Idézi CSOHÁNY: i. m.

A háború utáni református egyház egységének a fenntartása a Kárpát-medencei kálvinisták számára létkérdés volt, különösen az elcsatolt területeken élő reformátusok jövőjét illetően. Hiszen ők idegen fennhatóság alá kerülve már nem kormányozhatók az anyaországban szentesített egyházi törvények szerint, mivel az utódállamok jóindulatától függ az is, hogy fennmaradhat-e a szoros egyházjogi kapcsolat az anyaországi egyházzrészsel.

Az egység megőrzésének volt egy nagyon gyakorlatias kényszere is, tudniillik az elszakadt területeken a lelkészek és tanítói fizetések, és minden más, korábban a központi költségvetésből érkező pénzek bizonytalanná váltak. Részben a háborús infláció, de főleg az idegen államigazgatási és pénzügyi rendszer tette bizonytalanná a pénzek mozgását. Az ilyen anyagi jellegű gondokról egyre több jelzés érkezett a Zsinat lelkészi elnökéhez. „Nem tudom, az állam ereje most mit enged, – kezdi jelentését Nagy Károly erdélyi püspök, – de Erdélyben most különös pénzsegélyre volna szükség. Az egész magyar kultúra az egyházak védőszárnyai alá menekül. Népünk elismerésre méltó nagy áldozatokat hoz papokért, iskolákért, s bár némi segélyre is van módunk az iskolákra, papjaink egy része igen súlyos anyagi helyzetben van, mindennemű állami segítség híján.”²⁸

Az elszakított református gyülekezetek és egyházmegye-törödékek a trianoni békeszerződés aláírásáig még abban reménykedtek, hogy valamilyen formában fenntartható a hivatalos kapcsolat és az egyházi közigazgatás az anyakerületekkel. A határok véglegesítése után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy hivatalos jogi-egyházi kapcsolat nem tartható fenn, ezért a központi egyházigazgatás: a Zsinat és az Egyetemes Konvent *jurisdictió*ja 1920 közepétől kezdve gyakorlatilag megszűnt az elcsatolt részeken. Ezért az említett Zsinat – Kun Béla előadó előterjesztésében – azonnal utasította az alkotmányügyi bizottságot, „hogy a trianoni békeszerződés folytán előállott változott egyházi viszonyok miként rendezésének kérdésével foglalkozván, a szükséghez képest teendő javaslatait terjessze annak idején a zsinat elé.”²⁹

Az ügy sürgősségére tekintettel már a következő napon megszületett a döntés. A Zsinat egyrészt átruházta a saját jogalkotási határkörét az elcsatolt területeken élő – korábban is önálló egységben működő – erdélyi egyházkerületnek. Másrészt a többi csonkán maradt négy egyházkerület számára pedig az elcsatolt részeken maradt törvényes helyetteseknek adta meg a kormányzás jogát (egyházkerületi és egyházmegyei szinten egyaránt). Az egyes egyházkerületek és egyházmegyék idegen megszállás alá került részeinek adminisztrációját tehát a rangidősebb egyházkerületi tanácsbírák és egyházmegyei gondnokok, illetve tanácsbírák végezheték el.

A Zsinat így – a jogfolytonosság biztosítása érdekében – igyekezett megteremteni az elcsatolt részek létének egyházjogi kereteit. Szabad rendelkezést adott az elszakított – különböző szinten működő – egyháztesteknek, ugyanakkor nem zárta ki a joghatósági viszony fenntartását sem, hiszen ekkor még élt a remény mindenkiben, hogy mégiscsak létrejöhet a fizikai szétszakíttatás ellenére a magyar reformátusok

²⁸ Idézi BARÁTH: i. m., 194.

²⁹ Zsinat: *Napló*, 61.

jogegysége. Ez a hit azonban hamar szertefoszlott, mivel az új államok területén élő reformátusok politikai helyzete és életkörülményei alaposan megváltoztak, és eltértek a hazai viszonyoktól. Ráadásul mind Románia, Csehszlovákia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, de még az Osztrák Köztársaság is ellenezte mindennemű jogi kapcsolatok kialakítását Magyarországgal, így a reformátusokét is, hiszen az saját integritásukat sértette. Az utódállamokba került reformátusok csakhamar szembesültek a kisebbségi lét minden nehézségével. A hatalommal folytatott folyamatos küzdelmük bástyája lett autonómiájuk, aminek jogi alapjait mindazonáltal mégis az egyetemes (magyar) református egység teremtette meg.

A határokon kívülre került reformátusok önállósulni kényszerültek a szó jogi és fizikai értelmében is. Ebben politikailag két veszélyes magatartás között kellett egyensúlyozniuk: egyrészt az új államhoz való túlzott alkalmazkodás, hagyományaik és a Magyarországi Református Egyházzal való kapcsolataik feladása, másfelől az irreddentaként és revizionistaként való „megbélyegzés” és az illegálisba szorulás között.³⁰

Az elcsatolt területeken élő református egyházak

A békeszerződésben meghúzott határok fizikai lezárásával *de facto* az 1881-es Debreceni Zsinat által megteremtett református egyház egysége megtört. *De jure* viszont csak később következik be a teljes elválás, attól is függően, hogy az utódállamokban – egymástól eltérő időben – mikor történik meg a „jogi bekebelezésük”. Egyházigazgatás szempontjából tovább bonyolította a helyzetet, hogy az öt egyházkerület (Dunamelléki, Dunántúli, Tiszáninneni, Tiszántúli, Erdélyi), kisebb nagyobb eltérésekkel, más-más ország fennhatósága alá került.

A kerületeknek az 1881 előtti, egymástól különböző jogszokásaik és teológiai gondolkodásuk egymástól eltérően határozták meg nemcsak a magyar államhoz való viszonyukat, hanem a trianoni döntés után az új államhatalmakkal való kapcsolatukat is.³¹ Az újonnan létrejött országok fennhatósága alá került egyházaknak elsőként is meg kellett találniuk az új helyzetben való tartós berendezkedés módját, akik a történelem kényszere által teremtett sajátos autonómiát kaptak. Új egyházkerületeknek és új egyházmegyéknek kellett létrejönniük, a régi alapokon.

*Erdély és a Partium*³²

A Román Királyság területén két református egyházkerület, az erdélyi és a királyhágómelléki jött létre. Az erdélyi magyarságnak és egyházainak 1918. december 1-jén még reménységet kínált a gyulafehérvári román nemzetgyűlés ígérete, miszerint „*az állam összes felekezetei számára egyenlő jog és teljes felekezeti önkormányzati szabadság*

³⁰ VISKY: i. m., 57.

³¹ Uo., 54.

³² PÉTER Miklós: A kisebbségi magyar református egyházak I., Erdély és Partium, in LADÁNYI Sándor – PAPP Kornél – TÖKÉCZKI László (szerk.): *Egyháztörténet 2., Tankönyv és tanári kézikönyv 1711-től napjainkig*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1998, 133–135.

biztosítatik”.³³ Az 1919-es kisebbségi szerződés viszont már nem ismerte el az egyház önkormányzatát. Az állam és az egyházak viszonyát szabályozó 1928. évi kultusztörvény csak az ortodox és görögkatolikus egyházat nevezte egyháznak, a többi felekezetet csupán kultusznak tekintette. A magyar egyházak életét ez a törvény rendkívül megnehezítette, mert a törvény előírásai rendőri ellenőrzést írtak elő a kultuszstátuszban lévő egyházak minden megnyilvánulásával és rendezvényével kapcsolatban.³⁴ Ráadásul 1921-ben olyan földbirtoktörvény lépett életbe, amelynek következtében a romániai magyar egyházak – túlnyomórészt a római katolikus egyház – földjeinek 85%-át vették el, ezen belül a reformátusok korábbi földjeik 45%-át, több mint 25 ezer holdat veszítettek el,³⁵ ezzel az eklézsiák gazdálkodása is nehezebbé vált.

Az erdélyi reformátusság korábbi egyházigazgatási, oktatási kereteit megőrizve került román uralom alá, így az elszakított egyháztestek közül kevésbé érintette az új helyzet. A teológiai tanárból lett püspök, Kenessey Béla végezte el ezzel az átmenettel kapcsolatos feladatokat. Kenesseyt Nagy Károly – szintén volt teológiai tanár, egyháztörténész – követte a püspöki székben: 1921. április 9-én tett hűségesküt, aminek nyomán az Erdélyi Református Egyházkerület a román állam által elismert egyházi alakulatként működhetett, mindenkor püspöke pedig hivatalból lett tagja a román szenátusnak.

A Tiszántúli Református Egyházkerület hat egyházmegyéjéből alakult meg a *Királyhágómelléki Református Egyházkerület*, amely püspökévé Sulyok István korábbi nagyváradí esperest választotta meg.³⁶ A partiumiak számára komoly dilemmát jelentett az önállóság vagy az erdélyiekhez való csatlakozás lehetősége. Hosszas huzavona után az 1922. február 23-ai kerületi közgyűlésen sikerült szentesíteni a választás eredményét, de az új püspök esküjét csak 1926. május 10-én tudta letenni Nagyváradon a kormány megbízott előtt, és a király csak 1939-ben ismerte el jogi személynek az új egyházkerületet.

Az új kerület megalakulása sem ment egyszerűen. A Tiszántúlról leszakadt részek nem csak a román állam felé akarták megőrizni a függetlenségüket, hanem az erdélyi egyházkerülettel szemben is. Visky István szerint az új partiumi kerület nem is annyira a román államtól, mint inkább a testvérkerulettől tartott. Sajnos ezzel tovább gyengült a két kerületnek a központosító román állammal szembeni közös és eredményes fellépésének lehetősége.

³³ Idézi VISKY: i. m.

³⁴ Vö. BÍRÓ: i. m., 329.; Idézi VISKY: i. m.

³⁵ BÁNHIDY András: Az 1921-es romániai földreform, *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei*, II. évfolyam, 2010/1, 66–73.

³⁶ Lásd ezzel kapcsolatban MOLNÁR János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*, Nagyvárad, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1999.; valamint CSERNÁK Béla: *A Református Egyház Nagyváradon 1886–1945*, Nagyvárad, 2014, 125kk.

*A Felvidék és Kárpátalja*³⁷

A történelmi Magyarország többségében szlovákok lakta területei, a ruszinok által is lakott Kárpátalja, valamint a magyar–csehszlovák határ mentén végighúzódó, nagy többségében magyarok által lakott terület az új államként megszületett Csehszlovákia részévé váltak – itt 3,5 millió lakosból több mint 1 millió volt a magyarok száma. A reformátusok helyzetét Csehszlovákiában is sokáig a jogbizonytalanság sújtotta.

Az elcsatolt területeken a reformátusok korábban három egyházkerülethez tartoztak. Az 1920 előtti tiszántúli, tiszáninneni és dunántúli kerületből kb. 70 ezren kerültek cseh fennhatóság alá. Az említett kerületek nemcsak földrajzilag különültek el, hanem szellemiségükben és hagyományaikban is sajátos fejlődést tudhattak maguk mögött, ez indokolta a későbbi külön szerveződésüket. Így született meg 1921-ben a dunáninneni, és a tiszáninneni, majd 1923-ban a kárpátaljai egyházkerület, bár ez utóbbi püspökét csak 1932-ben ismerte el az állam.

A magukra maradt „egyháztestek” helyzetét az 1918. október 28-i 11. számú csehszlovák államtörvény 2. szakasza szabályozta először, melyben az állam ideiglenesen elfogadta a magyar állam és a református egyházközségek közötti, az 1904-es zsinati rendezés alapján kialakított jogviszonyt.³⁸ Ezzel azonban az egyházközségek pusztá létezését ismerték csak el.

A helyzetet súlyosbította, hogy az anyaországi egyházkerületek központi intézményeitől nagymértékben függő felvidéki és kárpátaljai peremvidék reformátussága az első hónapokban dermedten nézte az eseményeket, és a csehszlovák megszállást amúgy is ideiglenesnek gondolták. A püspöki teendőkkal megbízott Révész Kálmán és Németh István azonban nem tudtak dűlőre jutni a csehszlovák hatóságokkal, és visszaköltöztek Magyarországra, ezzel lehetetlen helyzetbe hozva az elszakított egyházrészeket, melyek így kétszeresen is magukra maradtak.

A jogi huzavona az állammal kialakítandó jogviszony rendezése érdekében sokáig húzódott, míg 1923-ban a lévai zsinat létrehozta a *Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházat*, és elfogadta azokat a törvényeket, amelyek gyakorlatilag állami elismerés vagy szentesítés hiányában is szabályozták az egyház belső működését. A Zsinat első lelkészi elnöke, az ekkori egyházszervezés kulcsfigurája, Pálóczi Czinke István lett. Megalakult a Konvent, a felvidéki reformátusok kvázi egyházi „kormány”, ami az egyházkerületek elnökségeiből, valamint 4-4 egyházi és világi képviselőből állt.

A Konvent által sok munkával megalkotott és az új állam jogszabályaival összhangba hozott törvényeket hivatalosan felterjesztették a vallásügyi minisztériumba, de arra választ nem kaptak, sőt azok többszöri átdolgozása után sem ismerték el az egyházat a csehszlovák hatóságok. *Ezzel valójában a csehszlovákiai református egyház élete a hivatalos állami elismerés hiányában tulajdonképpen két évtizedig fellelő áll-*

³⁷ ZALATNAY István: A kisebbségi magyar református egyházak II., A Felvidék, Kárpátalja, a Délvidék és Burgenland, in LADÁNYI – PAPP – TÖKÉCZKI: i. m., 133–136.

³⁸ CSOMÁR Zoltán: *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztyén Egyház húszéves története (1918–1938)*, Ungvár, M. Kir. Állami Nyomda kirendeltsége, 1940, 36.

potban telt el! Mindezek ellenére az ott élő reformátusok megszervezték saját autonóm működésüket: lapot indítottak Református Egyház és Iskola néven, létrehozták az anyagi biztonságukat szavatoló Közalapot, 1924-ben pedig önálló nyugdíjintézet is megalakult. Vitalitásukat mi sem jellemzi jobban, mint a losonci teológiai főiskola megalapítása, amelyet az állam sosem ismert el, de betiltani sem mert, köszönhetően főleg a skótok kiállításának és támogatásának.

Kárpátalja politikai helyzete jó ideig bizonytalannak tűnt. A labilis állami közigazgatás tovább nehezítette az ideszakadt reformátusok önszerveződését. Ez a magyarázata annak, hogy a kárpátaljai gyülekezetek csak 1923-ban tudtak önálló egyházkerületté szerveződni. Sajnos a református egyházközségek Kárpátalján sokkal rosszabb helyzetbe kerültek az erdélyi, de még a felvidéki testvérszervezeteiknél is. A Trianon okozta elszakadás itt az egyházi struktúrák és hivatalok nagy részét teljesen tönkretette. A hívek számarányuknál fogva is kevesen voltak: 77 gyülekezetben mindössze 65 ezer református élt.

Az önálló kerület megszervezését viszont sokáig lassította, hogy az elhúzódó politikai és egyházszervezeti bizonytalanság miatt a kárpátaljai lelkészek nagy része egyszerűen nem tette le a hűségesküt a csehszlovák állam előtt, majd a hatóság kezdte a halogatást. Nagy nehezen, 1923. június 7-én az első egyházkerületi közgyűlésen végül Bertók Béla munkácsi esperes-lelkészt választották püspökké, így már ő képviselte a Kárpátaljai Református Egyházkerület teljes jogú tagjaként a közösséget az 1923. június 17-i zsinaton. Ezzel Kárpátalján is önálló egyházkerület alakult, akár csak a Partiumban.

A Délvidék

Az 1918. december 1-jén kikiáltott Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén több mint 65 ezer református élt, akiknek közel kétharmada, mintegy 40 ezer lélek vallotta magát magyarnak. Az elcsatolt gyülekezetek Trianon előtt három magyarországi egyházkerülethez tartoztak. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság igazgatása alá került a dunamelléki egyházkerulettől az egész alsó-baranya–bács–szlavóniai egyházmegye, valamint a dunántúli egyházkerulettől a belső-somogyi, s a tiszántúli egyházkerulettől a Békés–bánáti egyházmegye-töredék.³⁹

Ezek a területek jószerivel a Magyarországon maradt egyházkerületek peremvidékei voltak, ahol korábban sem működtek jelentős református intézmények. Nem voltak református alapítványok, és az itt található egyházközségek nagymértékben függtek az egyházi központoktól, melyektől egyik napról a másikra elszakadtak. A jogi és anyagi bizonytalanság érzése bomlasztóan hatott, ezzel is magyarázható az, hogy hosszú évekig alig-alig történt kísérlet az egyház megszervezésére.

Az új államban a szerbek domináltak, az ő jogrendszerük és hagyományaik határozták meg az állam életét, amelyek alapvetően eltértek a nyugati szokásoktól. Az

³⁹ BARCZA József: Református egyház Jugoszláviában, in Uő. – Bütösti János (szerk.): „*Tebenned bízunk eleitől fogva...*”, *A magyar reformátusság körképe*, Debrecen, M. Református Világtalálkozó Alapítvány, 1991, 91.

állam és az ortodox egyház összefonódását természetesnek tartó szerb gondolkodás számára értelmezhetetlen volt a protestáns egyházi autonómia gyakorlata. Ráadásul a délszláv állam bizalmatlanul tekintett a református egyházra, mivel abban a magyar nacionalizmus és irredentizmus táptalaját látta, ezért a trianoni döntés után még évekig nem engedélyezett számára semmilyen gyűlést. A református lelkészeket eltiltották az iskolákban való tanítástól, ezt a jogot a jugoszláv állam csak 1930-ban adta vissza.

Tíz évbe tellett, míg megszülethetett az ún. „*protestáns törvény*”:⁴⁰ az egyházak autonómiájára vonatkozó kerettörvény lehetővé tette, hogy 1930. július 13-án Belgrádban megalakuljon a Zsinat. Itt a jugoszláviai református egyházat négy egyházmegyébe szervezték, és elrendelték a tisztújító választásokat. Az egyház élére Ágoston Sándort választották meg püspöknek. Az ő személyében olyan kitűnő szervezőt választottak, aki a református egyház igazi lelki vezetőjévé tudott válni. Nagy előrelépést jelentett, hogy az említett zsinat kidolgozta a *Jugoszláv Királysági Keresztény Református Egyház* törvénykönyvét⁴¹ is, amely végre valamiféle jogbiztonságot teremtett a reformátusok számára.

*Az Örvidék*⁴²

Az összes elszakadt református egyháztest közül a legsajátosabb helyzetbe az Ausztriához csatolt burgenlandi reformátusok kerültek, ahol csak néhány faluban éltek többen magyarok. Ezek közé tartozott Felsőőr, a maga 2600 reformátusával, a trianoni döntést követően kiszakítva a dunántúli egyházkerület őrségi egyházmegyéjéből. A gyülekezet teljesen magára maradt az osztrák állami keretek között, ugyanis az újonnan megvont határtól nyugatra nem volt több magyar református gyülekezet. Amint azt a többi elcsatolt területen is megfigyelhettük, egy ideig a felsőőri reformátusok is azt remélték, hogy megmaradhatnak az anya-egyházkerület kebelén belül, így annak 1921. évi tisztújítására el is küldték a szavazatukat.⁴³

A burgenlandi tartományi kormány 1922. augusztus 9-én keltezett levelében azonban közölte a gyülekezettel, hogy a Felsőőri Református Egyház szervezetileg nem tartozik többé a Magyarországi Református Egyházhoz. Miután a kormány rendelkezése véglegesnek tűnt, az egyház képviselőtestülete 1923. augusztus 3-án csatlakozott a német nyelvű Bécsi Református Szuperintendenciához, ugyanakkor a gyülekezet a továbbiakban is a Magyarországon érvényes egyházi törvények és gyülekezeti szokások szerint élte az életét.⁴⁴

⁴⁰ Az 1930. április 16-án elfogadott jogszabály lett a jugoszláviai református egyház közjogi helyzetének alapja – lásd Uo., 92.

⁴¹ 1933. május 11-én lépett életbe, lásd Uo., 93.

⁴² GYENGE Imre: Magyar reformátusok Ausztriában, in BARCZA – BÜTÖSI: „*Tebenned bíztunk*”, 114–118.

⁴³ GYENGE Imre: *A kálvinizmus Burgenlandban*, Debrecen, Debreceni Református Kollégiumi és Egyházkerületi Sokszorosító Iroda, 1975, 68.

⁴⁴ Uo., 78.

Utószó

A történelmi Magyarország számára a Trianon-palotában kényszerűen aláírt, az első világháborút lezáró békekötés örökre beírta magát a nemzet emlékezetébe. A református közgondolkodásban talán még hatványozottabban jelentkezett, különösen az elszakított területek gyülekezeteiben. Beigazolódott a *Lelkészegyesület* 1920. június 12-i vezércikkének jóslata, *hogy a nemzetközi becstelenség jelzője lesz a Trianon kifejezés,*⁴⁵ így vált pejoratív fogalommal a reformátusoknál is az elmúlt száz esztendőben *Trianon* neve.

A békediktátum számtalan tragédiát okozott, – történelmi távlatból tekintve mégis – a legnagyobb kárt a magyar református egyház egységének a megbontása és tagjainak a szétszórta jellette. A történelmi Magyarországon 1567-től beszélünk református egyházzal, amikor a Debrecenben tartott zsinaton elfogadták a máig érvényben lévő Második Helvét Hitvallást. Sem a három részre szakadt országban, sem a Habsburg ellenreformációs időkben, hanem csak a kiegyezés után, 14 évi előkészítéssel, *1881-ben vált valóra a régen áhított Kárpát-medencei református egység!* S nyílt lehetőség arra, hogy korábban az öt különböző egyházkerületben élő reformátusság végre egy országos szervezetet hozzon létre.

A trianoni döntéssel nemcsak Magyarország, hanem a református egyház is elveszítette tagjai és területe jelentős hányadát. Az évszázadokon át kimunkált egysége és fejlődése hirtelen megtört. A békediktátum óriási csapást és felfordulást hozott a Kárpát-medencei reformátusok korábban megszokott életében. A monarchia utódállamaiba került, de a Nyugat-Európába és a tengeren túlra is kivándorolt magyar reformátusok ezentúl egymástól többé-kevésbé elszigeteltségben tudtak csak tovább működni. Kénytelenek voltak saját egyházakat létrehozni, mindent újrakezdeni.

ABSTRACT

The consequences of the Trianon “*peace-dictation*” in the lives of the Reformed people in the Carpathian Basin

Due to the unjust Trianon peace treaty, the Hungarian Reformed Church also suffered heavy losses. The church administration collapsed, lost half of its congregations, a third of its members, and a significant portion of its institutions. Its fruitful development and its unity - established in 1881- were totally broken. The study shows that the Synod, with its detached church-districts and dioceses in foreign States, tried unsuccessfully to restore the unity of the Reformed Church. The author presents the sad fate of the Reformed Churches, which were torn across the border, and fell into ethnical and religious minority status. They were treated hostilely by the new powers almost everywhere. Despite the circumstances of the disenfranchisement, they still managed to reorganize their lives.

⁴⁵ „Consummatum est”, *Lelkészegyesület*, 13. évfolyam, 23–24. szám, 1920. június 12., 65.